

СЪЗИДАТЕЛНО-РАЗРУШАВАЩАТА ПРОМЯНА. МЯСТО И РОЛЯ НА НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ

Проф. д-р ик. н. Методи Кънев

*Не може да е добър икономист
онзи, който е само това.*

(Дж. Ст. Мил)

Постановка

Известна е сентенцията на Левски: „Времето е в нас и ние сме във времето. То нас обхваща и ние него обхващаме.” Тази двойственост е социален закон. Хората са непрестанно под въздействието на „духа на времето „Така то ги „обхваща”. Всички го чувстват и реагират с адаптация или съпротива. Но заедно с това и те го „обхващат” като стават агенти на съзидание и на разрушаване.

Ще илюстрирам мисълта си с разлагането на аристократичния ред и хуманистичният идеал на Просвещението. Те „обърнаха” начина на мислене на хората. Но и хората „обърнаха времето” - гражданските революции сринаха порядките на аристокрацията и установиха буржоазно общество. Възприе се като императив овладяването на природните сили и постигането на материално благоденствие. В това е историческата мисия на това общество. Но връх над хуманистичния идеал взе стремежът към „златния телец”. Дори последният крал на Франция, Луи Филип, възкликва, че е хубаво човек да е богат. В този дух се преобразуваха всички обществени отношения и се определи тяхната социална тежест, ранг и влияние.¹

Днес също се потвърждава библейското „време за събаряне на завареното и за нов градеж; за разхвърляне на камъни и за събиране на камъни”. Времето обхваща хората, но още не е ясно към какво те „обхващат времето”. В рамките на тази постановка ще засегна въпросите **1)** за съвременната съзидателно-разрушаваща промяна; **2)** за мястото и ролята на университетите в този процес.

¹ Маркс–Енгелс. Избрани произведения, т. 7. Партиздат, С., 1985, с. 326.

Съвременната съзидателно-разрушаваща промяна

„Започна нова епоха и ние сме част от нея”

(Кръгът „Блумсбъри”)

Очевидно обществената промяна и днес има – по израза на Шумпетер - характер на „**креативна деструкция**”. Ще засегна по-напред съзидателната страна на съвременните процеси. След това ще се спра на техния разрушаващ ефект.

От няколко десетилетия насам, в света и у нас, е налице дух на ново възраждане.² Определрящ вектор е свързаността на няколко **ключови процеса**. **Първо**, като непреодолима тенденция на преден план вече стои не физическият капитал, а **знанието и в по-широк смисъл - информацията**. Това е **най-ценният ресурс, новият осев организиращ принцип и стратегически фактор на развитието**.

Диалектиката на историческия процес, както предвиди Маркс, превръща физическия капитал в „неорганическо тяло на човека”, а знанието - в „непосредствена производителна сила”. То означава още многофункционални деятелни умения на човека и превръщане на неговото развитие в самоценност и самоцел.³ Но също толкова вероятно е знанието да се окаже само нов инструмент за глобална олигархизация на живота.

Второ, формира се **нов технологичен начин на производство**. Доминират високите технологии - телекомуникационни, информационни, скоростно-транспортни, космически, и пр. Развиват се микроелектрониката, автоматиката, роботиката, генното инженерство, микробиологизацията, производството на енергия от възобновяеми източници, **3-D** принтирането, онлайн обслужването и др.п. Те основно преобразуват бизнеса, научно-образователната, държавно-управленската и административна дейности, междуличностните отношения, свободното време. Всичко се обхваща от „световната широка паяжина”, от социалните мрежи като Фейсбук, от мрежово базираните Гугъл, Амазон и др. Става обичайно уреждането на дейности чрез онлайн базирани платформи, „умни устройства”, мобилни приложения. Господства „екранно-информационната култура” като своего рода

² **Вж.:** Д-р Рачо Казански. Изпод пепелищата на духовната разруха. Кълнове на новото възраждане. Изд-во „Хеликон”, Казанлък, 2003, 206 с.

³ **Маркс, К. И Фр. Енгелс.** Соч., изд-е второе, т. 46, ч. II. Москва, 1969, сс. 213, 215, 218; **Маркс, К. и Фр. Енгелс.** Съч., т. 46, ч. I. С., изд. БКП, 1978, с. 409-417; **Маркс, К.** Капиталът, т. III. Партиздат, С., 1979, с. 861.

човешка екстензия. Преминава се едва ли не от стоков към информационен фетишизъм.

Трето, глобализират се технологични, производствено-търговски, финансови, социални, културни и политически явления и процеси. Светът – по израза на Бил Гейтс – се превръща в глобално село, чийто площад е Интернет. Търсейки нови конкурентни предимства, бизнесът се преориентира от локални към глобални пазари, от лесен достъп до суровини, евтина работна сила и капитал - към върхови постижения, скоростни процеси, качествен човешкия капитал, партньорски стратегии и пр. Според експерти на аналитичния център „Стратфор“, иновативни са вече не само САЩ, Китай или Европа, а още редица „мини-Китай“ от Ю. Азия, Л. Америка, дори от Източна Африка.

Четвърто, фордистката икономика се замества от високотехнологична - автоматизирана, роботизирана и дигитализирана икономика. Производството става интелектуализирано, гъвкаво и персонализирано според променящите се претенции на потребителите. Осъществимо е в малки серии, с нова организация на процесите, с нов маркетинг и с нисък разход на труд. Актуален става „**интелигентният, устойчив и приобщаващ растеж**“. Висооскоростният транспорт и мобилните комуникации преодоляват пространствено-времевите бариери и става възможен достъпът до всички разпределителни и консумативни центрове. **Икономиката става многолика – дигитално-обслужваща, еко-социално-пазарна система, интегрирана в глобално-мрежовата структура на международните информационни, продуктови и финансови потоци.** Водещо е оказването на разни информатизационни, технически, деятелно-професионални, организационни и личностно-битови услуги. Всичко – както твърди Д. Бел – е вече „игра между лица“, тъй като светът от технологично-икономическите става главно социален.⁴ На преден план са вече проблемите на справедливата размяна и разпределение на богатата, социалната сигурност, образованието, регулативизма.

Пето, увеличават се сложността и динамиката на процесите и рязко нараства обемът на необходимата информация. Вследствие на това **се променя организационно-управленската дейност.** Перспективни са вече не гигантските компании, а клъстерно организирани авангардни иновативни фирми, опрени на знанието, рисковите стратегии, партньорствата и мрежовите модели на е-бизнес. При свързаните в мрежа дейности всеки доставчик или ползвател получава реципро-

⁴ Бел, Д. Културните противоречия на капитализма. Пр. от англ. Изд. Народна просвета. С., 1994, с. 221-222, 224.

чен достъп до всеки друг доставчик или ползвател. **В резултат йерархиите се заменят с разпределително-мрежовата организация** на всяка дейност - логистика, производство, търговия, мениджмънт, финанси, обслужване, управление и пр. Основно значение придобива динамичното стратегиране, тъй като вече оцелява не по-силният и по-умният, а по-приспособимият към промените. Не големият бизнес поглъща малките, а бързият – бавните. Преминава се към споделяне на власт, самоуправленско лидерство по място и време, стратегическо съюзяване с външни делови бизнес-агенти с оглед на допълнителни изгоди. Въпросът как да се управлява промяната получи отговор в дигитализирането и договарянето.

Шесто, промяната засяга не само икономиката, а също **културата, морала, правно-политическото устройство, човешкото битие**, накратко – всички аспекти на живота.⁵ Собствеността върху капитала се превръща в анонимна и не е ясно кои са капиталистите. За такива някои смятат топмениджърите, спекулантите, перачите на пари, престъпните кланове и пр. Акционери са немалко служители на корпорации, на държавата и пр., работещи срещу заплата, хонорар, или заради отдаденост на кауза. Сред тях са „новите капиталисти”, разполагащи с неотчуждаем интелектуален и социален човешки капитал - източник на добавена стойност и конкурентоспособност. Те не са обединени социално-класово или политико-идеологически. Няма менталитет на капиталисти или на пролетариат в класическия им смисъл. Разполагат с власт, идваща от притежанието на информация или от граждански контрол чрез социалните мрежи.

Такъв е векторът на съвременния съзидателен процес. То не е цялата истина. Както винаги, и днес социалната промяна е противоречива. От една страна е налице радикално скъсване и историята изглежда като низ от формации/цивилизации/по принципа „една след друга”. Формира се ново общество, ала се рушат *стари отношения, структури, начин на живот, предразсъдъци*. Но от друга страна *винаги има и преобразуване на явления и процеси „едни в други”*. Индустриализмът не унищожи аграрната дейност, а я механизира и намали социалната ѝ тежест. Днес индустрията не се отхвърля, а се електронизира и нарастваща част от нея придобива характер на обслужване. Остават също нрави, обичаи, привички, менталност и пр.

⁵ Вече никой на бие телеграми, а изпраща SMS-и. iPhone и Skype революционизираха телекомуникационната дейност; международната мрежа Uber - транспортната дейност; обслужващата AirBnB - международния туризъм; помощните Coursera и Khan Academy - системата на образованието. Web - печатните издания.

като родова памет с нейната етическа социорегулативна функция. Запазват се идеали, убеждения, социални връзки и пр.

В крайна сметка обикновено се случва като резултат неочакваното. Хората все се оказват „надхитрени“ от живота. Според Ницше в най-общ план цивилизационният процес се опира или на дионисиевото начало с присъщото му господство „титаните“, или на аполоновото начало като умереност и хуманистично оформяне на обществото. Надделява - както твърди Фр. Енгелс - това, което се получава от комбинативната сила на научно-технологичното развитие, състоянието на икономиката, различното положение на социалните слоеве, политическите борби, религиозните възгледи, традициите и пр. От тези взаимно кръстосващи се сили обикновено произтича нещо средно, което никой нито е искал, нито очаквал.⁶ В тази среда едни индивиди и социални трупи се адаптират бързо и вземат инструментално надмощие като ресурси, медии, власт, които оползотворяват във високи социални статуси. Други, ошетени в миналото, искат не компромиси, а радикална промяна. Трети страдат от самата съзидателна промяна.

Ето някои примери за негативния образ на промяната в общественото съзнание. Според Фр. Фукуяма защитаваната култура на неограничения индивидуализъм е довела до това, че нарушаването на правилата е останало единственото оцеляло правило. Нийл Фъргюсън констатира, че неудържимият стремеж към парите е импутирал възвишеността и етичността на човека. Отчаян, руският моралист М. Антонов твърди, че стремежът към моментна изгода е превърнал законността, морала и истината в празни думи и нормалният живот, лишен от нравствени основи, е станал невъзможен.⁷

У нас този процес дойде отвън, от Изток и от Запад. Завари ни без приспособителен опит и без ефективен държавно-институционален и граждански контрол. **Станахме не субект, а обект на социално-икономическа, политическа и ментална промяна.** В тази (по изразу на П. Бурдио) „объркана социалната физика“ душите на много хора са в плен главно на нейния разрушителен ефект. Не малка част от тях се оказаха лузери. Изтъкнати творци го твърдят в своите интервюта.

⁶ Енгелс, Фр. Писма за историческия материализъм. Партиздат, С., 1989, сс. 45-47, 73.

⁷ Фукуяма, Фр. Големият разлом. Пр. от англ. РИВА, 2001, с. 33, 34; Ferguson, Niall. L'irresistible ascension de l'argent. Tr. de l'anglais. Ed. Saint-Simon, 2009; Антонов, М.Ф. Нравственныe устои экономики. Москва, изд. „Советская Россия“, 1989, с. 174.

Радиожурналистът Г. Папакочев смята, че има пълно обезверяване на хората към държава, власт, управление. То погрешно се приписват на демокрацията, а всъщност се корени в начина на промяната. Поетът Р. Леонидов констатира, че обществото боледува от безбожие, безсмислие, безпросветност. М. Бенатова изтъква, че рушенето на медийната среда, тоталната подмяна, имитацията на свобода, обслужването на корпоративни интереси нанася щети и деформира почти необратимо средата, в която живеем. Според проф. О. Герджиков ние само по форма сме демократична държава. Стотици хиляди не знаят за кого гласуват. Но то се представя за волята на народа.

Такъв е доминиращият субективизиран образ на обществото. Той е верен, но едностранчив, както верен и едностранчив е възгледът за новото съзидание. Като правило едни съзират само романтизма на съзиданието, а други – само драматизма на рушенето. Истина е, че животът се заплете в нови противоречия, свързани с борбата за типа обществото.

Първо, продължава тенденцията към глобализиране и олигархизиране на живота. Мултинационални корпорации контролират информационно-комуникационните, продуктовете, енергийните и финансовите потоци. **Закон на олигархизма стана алиансът на пазарната с държавно-политическата власт, а изсмукващите институции - механизъм за господство и обогатяване.** Развиват се държавни, класови, културни и устройствено-политически граници. Има престъпни връзки, корупция, ерозия на обществения морал. Разраства се тероризъм. Милитаризира се космосът. Стават екологични и технически катастрофи.

Второ, има конфликт между държавите, ориентирани към развитие на „интелектуален капитал”, наукоемко производство и високо качество на живота, от една страна, и чувстващият се онеправдан останал свят, от друга. Оформиха се социални слоеве със заможен статус, ориентирани към т. нар. лайфстайл – моден дрескод, публична показност, присъствие в шоу-програми, развлекателни пътешествия, емоционални преживявания и пр. Напротив, за бедните слоеве си стои като централен проблемът за материалната осигуреност. Има горещи, както и хибридни междуетнически, религиозни и социални конфликти. Поражда се ново „велико преселение на народите”.

Трето, формиращото се “общество на знанието” е също вътрешно противоречиво. Разминават се равнищата на технологиите и на човешката образователна пригодност. Или усвоилите авангардни знания не намират у нас поле за тяхното приложение, или нагласите на хората като менталност, навици, квалификационната подготовка и

ценности изостават от равнището на знанията и на технологиите.⁸ Негативен факт е, че икономически реализирайки се, висшите квалификации **причиняват нова социална стратификация**. Расте разликата във възнагражденията на висококвалифицирания и нискоквалифицирания труд. Хората без добро образование са заплашени от социално изключване и маргинализация. Влияят и идеологии, все още центрирани върху манипулирането на общественото мнение. Възниква т. нар. **прекариат** – социална прослойка с окаян жизнен статус – без работа, но и която не се търси поради отдаденост на безделие и пресътност.

Четвърто, налице е кошмарът „анонимност”. Световната мрежа създаде възможност за контрол върху личното пространство на уеб-активистите от страна както на властта, така и на престъпници. Появиха се кодиращи програми за анонимна комуникация и избягване на възможността за наблюдения на връзки и поведение. Ала от тях се възползват и престъпни кланове, превръщащи световната мрежа в „шведска маса” за наркотици, оръжия, проституция, организиране на тероризъм. Това е също черта на новия свят, в който навлизаме.

В по-общ план централна ос на противопоставяне и социално напрежение е: **отвореност към света и постигане на глобален либерален ред, или национално-държавен регулативизъм и изолационизъм**. Глобалистите отстояват днешния му олигархичен образ. Алтерглобалистите защитават отворения свят, но не във вид на глобален олигархичен неокапитализъм, а като хуманен и справедлив международен ред, съхраняващ културната идентичност на народите.⁹ Протестни социални движения обаче съзират в световния либерален ред запазване на глобалния олигархизъм. Расте влиянието на популистки движения, застъпващи се за национално-държавен регулативизъм. Навсякъде се води **борба между олигархични кръгове и граждански движения за социална реорганизация и нови системни решения**. Не е ясно какво ще надделее и постепенно ще преподреди живота по собствения си организиращ принцип. Както казва Хавел, всичко е възможно, но нищо не е сигурно.

⁸ Вж.: **Кънев, М.** Освобождаване от миналото. Академично издателство „Ценов”, Свищов, 2006, сс. 141-202.

⁹ Вж. **Stiglitz, J.** Un autre monde. Contre le fanatisme du marche. Tr. de l'anglais. Faiard, 2006, 563 p.

Научно-образователната дейност и промяната

Войната се печели в класната стая.

(Бисмарк)

Още в древността науката и образованието са били схващани като главен път за усъвършенстване на човека и на обществения живот. Такъв е и хуманистичният дух на Просвещението. През XIX-XX-ия век стремежът към материално благополучие наложи като водеща **технологично-икономическата визия за обществото**. Човекът се оказва принуден да изпълнява само определена единична професионална функция, превръщаща го в „частичен” човек. **Хуманистичният идеал за цялостен човек-гражданин остана в сянката на културата да се печелят пари**. Образованието последва принципа на специализация на труда. Научните знания се сепарираха на многобройни дисциплини без връзки помежду им.

От последната третина на XX-я век насам изглежда, че **човечеството преминава към нов цивилизационен стадий, характеризирани същностно като информационализъм, а пространствено - като мрежови глобализъм**. Не се изоставят нито нуждата от технологична мощ, нито икономическите цели, но общественото развитие ги надскача. Както отдавна е подчертавал проф. Г. Данаилов, **от икономическия строй израстват другите социални сили, но появили се – те също стават негови фактори**. Такива са културата, в т.ч. науката и образованието като висш тип култура, моралността и справедливостта. В крайна сметка те дават ръководните идеи на правото и политиката, от които **идеи централна е върховната ценност на човешката личност**.

Главен ресурс става знанието, обективизирано най-вече в човешки потенциал, наричан от някои „**истински капитал**”. От неговото наличие и оползотворяване все повече зависят интензитетът на нововъведенията, сравнителните предимства, конкурентноспособността, икономическият растеж, качеството на живота. Знанието, образованието и възпитанието са интелектуалната и морална „**работилница**” на новия свят. Без науката образованието губи равнище. Без образовани и възпитани млади хора науката линее. Те разширяват свободата на индивидите да избират и да се реализират не само професионално. Като тенденция в ЕС централно място се отрежда на човека и като деятелна пригодност, и като самоценност. Чрез свои целенасочени политики ЕС подкрепя формирането на **цялостни автономни**

личности - с висока култура, с морални ценности и знания, с отговорност за интересите на обществото. Интернет, глобалната мобилна комуникация и формирането на общеевропейско научнообразователно пространство правят възможни индивидуалното и експерименталното обучение, педагогиката на партньорството, образователната мобилност. Създава се възможност за индивидуален избор на информация и за свободно самообучение.

Новото време изисква достигане на **прагова култура** за значението на енергиите, екологията, информационно-комуникационна инфраструктура. Предполага притежаване на принципни познания по информатика, икономика, право, социология, психология, управление. Поставя над всичко нуждата от хуманизъм. Мисията на науката, изкуствата, образованието и възпитанието е да създават не само висок интелект и култура, но също съзнание за различаване на доброто от злото, на истината от заблужденията, на справедливото от измамното, както и да разкриват хуманистична перспектива.

Първата революция в науката е била в еманципирането ѝ от теологията, а втората – в интегрирането ѝ с образованието. Днес тече третата ѝ революция - **на органично сливане с бизнеса и с всяка практическа дейност**. Ще отбележа три момента в това отношение. **Първо**, в развитите държави се засилват **връзките между университетите, научните институти и бизнеса**. Те съвместно се „облепват“ с изследователски, иновативни и предприемачески центрове. В резултат се формира нов, бързо растящ сектор на човешката дейност, **интензивно произвеждащ, използващ и разпространяващ знания**.¹⁰ Този сектор интегрира научната дейност, висшето образование, развитието на високи технологии, екологичният императив, деловите услуги, финансовото посредничество и пр. с оглед на синергия и конкурентноспособност. **От мегаполиси обществото се преустройва в университетски, производствено-технологични и развлекателни клъстери**. Те вграждат едни в други човешкият, индустриалният, информационно-комуникационният и финансовият капитал. **В единство излъчват иновативни импулси, преобразуващи икономиката и обществото**. Принципът им е: „Добре направеното струва повече от добре казаното“. По този начин се преодолява взаимният „глад“ на университетите за финансов ресурс, на бизнеса - за иновации и квалификации. В това е отликата на САЩ, ЕС, Китай, Сингапур и някои

¹⁰ **Вж. Данаилов, Г.** Основни начала на политическата икономия. Вт. Прераб. Изд-е. Пловдив, 1934, с. 12, 18, 23./; **Данаилов, Г.** Капиталът и духовният прогрес на човечеството. Академична реч при откриването на Свищовското Висше търговско училище на 8 декември 1936 г. (В: Годишник на ВТУ „Д. А. Ценов“, 1936/1.).

други държави от останалия свят. На тази основа, по данни на Евростат, през **2008** г. иновативен характер в Германия са придобили **86.3 %** от промишлените предприятия и **73.6 %** от тези в сектора на услугите. В Естония тези проценти са **59.8** и **52.6**, а в България - **37.2 %**, съответно **22.3 %**.

Второ, научните изследвания и висшето образование се превърнаха в многопериодни. Научните изследвания са фундаментални, експериментални, приложни, конструкторски, развойни, внедрителски, а висшето образование – не толкова бакалавърско-колежанско, колкото магистърско и докторантско. Вече е невъзможно да се преподават знания и умения за пожизнена кариера. Налага се обучение през целия живот, поддържащо поливалентна дейтелност и приспособимост. Важно значение придобва мобилността на учените и на студентите, наричана **изследвания и обучение в движение** - с преходи между университетите, стопанските организации, държавните институции и обратно.

Трето, общественото признание на иновативната дейност на университетите и научните институти определя ранга и влиянието им на регионално и дори на глобално равнище. Бизнесът съзира в науката и висшето образование вече не (както някога) „пустоцвет“, а свое ново „златоносно“ поприще. На тази основа всички - училища, университети, агенции, бизнес компании, административни служби и пр. - стават участници в едно общо дело - напредък на обществото и развитие на човека като висша цел. По-рано „буржоата“ е бил символът на прогреса. Днес това е човекът създаващ, влагащ и разпространяващ знания.

Модернизацията на обществото и на научно-образователната сфера у нас все още среща **прегради**. Главните от тях са: първо, дезинтегрираното общество, от което произтича несъответствието между съдържание на научнообразователната дейност и реалностите (заради хипертрофирана комерсиалност, институционална немощ и обществена апатия); второ - стойностният проблем, обуславящ недофинансиране на университетската дейност. В това отношение времето на принципните промени и у нас стана неизбежно.¹¹

Трябват ни практически решения на два главни проблема. Единият е за **новия тип университети и научни институти, изследова-**

¹¹ През май 2014 г. е утвърдена „Стратегия за развитие на висшето образование в България“. Тя е в контекста на „Болонския процес“ и на Стратегията „Европа 2020“. Координирана е с ОП „Наука и образование за интелигентен растеж“, както и с други документи на ЕС. Като намерения е на ниво, но освен стратегия, ни трябва и делова функционалност.

тели и преподаватели. Другият е за **стойностния проблем и отгук – за инансирането на научно-образователната** дейност. Всички са на мнение, че трябва да надскочим досегашната научно-образователна култура. Нужни са ни нов тип университети: за авангардни фундаментални изследвания, подготвящи докторанти и висши ръководни кадри; за иновативни приложни изследвания, предприемачество, ефективно управление и администриране, подготвящи магистри в колаборация с бизнес-корпорации и държавни институции.

Във **вътрешно-организационен** аспект университетите следва да обединяват свързани самоуправляващи се колежи за изпълнителски кадри, факултети за висококвалифицирани специалисти, изследователски институти, учебно-експериментални бази, школи за преквалификация и др.п. Трябва да притежават модерни информационно-комуникационни системи със силно аудиовизуално въздействие. Изследователските програми следва да са главна форма за осъществяване на научна и внедрителска дейност.

Във **външно-организационен** аспект са ни нужни комплекси от функционално и договорно свързани университети, научни институти, стопански организации и държавни институции на принципа на асоциирането, сдружаването и кооперирането за съвместна изследователско-експериментална, експертно-консултантска и практическа учебно-квалификационна дейност. Важно в случая е учените-педагози да съвместяват позиции в университетите, в научните институти и в големите компании или държавни институции с реално работно място. При тях студентите следва да провеждат своите стажове като вид „обучение в движение” от аудиториите към практиката и обратно към университетите. В резултат учебният процес би прераснал в учебно-изследователски, както с фундаментално, така и с приложно образователно съдържание. При тези условия университетите ще са в състояние да решават проблема за подготовката на **нов вид научно-преподавателски кадри – с подходяща** възрастова и функционално-квалификационна структура, с многостранна, включително практическа и чуждоезикова подготовка, придобивана чрез творчески отпуски, командировки и специализации в страната и чужбина. Всеки учен-педагог следва периодично да доказва чрез научни трудове, учебни ръководства, преподавателска и експертна дейност своята пригодност за аспирирани научни степени или академични длъжности. Подходящ следва да е творческият микроклимат и да са обичайни гост-професурите, поведенческата култура, безпристрстната външна атестация на кадрите и акредитацията на висшите училища.

От това произтича стратегията за развитие на висшето образование у нас. Ключов момент в нея е постепенното преминаване към **нов начин на финансиране на университетите**. Твърди се, че ресурсите им недостигат, защото се използват неефективно. Проблемът обаче е по-сложен. Той е в **стойностната недооценка на научнообразователната дейност**. Поради това немалко учени и педагози търсят реализация другаде – втори и трети трудов договор в страната или емигриране в чужбина. Доказателство е и трудното конкурсно привличане на нови кадри с качества за такава кариера.

Научно-образователната дейност или нейните продукти не се дооценяват поради техните фундаментални специфики в сравнение с материално-производствената дейност. Материалното производство е технологично и пазарно организирана. Колкото са по-високи производителността и качеството, толкова по-високо е пазарното възнаграждаване на неговите фактори. То се санкционира от съотношението между тяхното търсене и предлагане, което тласка цената им към равнище, което ги уравнива.

За разлика от това, университетите са „публични корпорации” за постигане на идеални обществени цели. **Мисията им е свободно да творят и да преподават наука на свободни хора. При това така, че бъдещите специалисти да са способни сами да овладяват, създават, прилагат и разпространяват знания. С оглед на това те преследват не производителност** (доста съмнителен за тях икономически принцип), **а качество**, което увеличава усилията и усложнява условията. Не може без щети за качеството да се изследва или преподава по-бързо. Модерната технология изменя вида на изследователския и педагогическия труд, но не икономисва творческо време. Наличието например само на учебник още не е обучение, както либретото още не е опера. Световна тенденция е ограничаването на числеността на обучаваните от един преподавател. Така стават по-лесни индивидуалният подход, обучението чрез изследвания като най-ефикасен метод, контролът и пр. **По този начин студентите се превръщат от обект в субект на собственото си квалификационно израстване.**

От втора страна преобладаващата част от университетската дейност няма пряк изход към пазара, тъй като е от **фундаментално, абстрактно-теоретично и образователно естество**. Тя не е лукртивна, нейните резултати не са крайни и пазарно оценени като стоки. Поради това навсякъде е проблем как да се финансира такава университетска дейност. Вече се ограничава подходът „пари на калпак”, т.е. според числеността на обучаваните студенти. Известно е до какви изкривявания води това. То е допустимо само като допълнително съоб-

ражение. **В много страни успешно се прилага т. нар. финансиране според постиженията (performance funding),¹² базирано на съвкупност от оценъчни критерии като проявено качество на университетската дейност.** Такива са: добрата атестация и акредитация; равнището на професионалната реализация на възпитаниците; делът на безработните от тях; импакт- факторът за научните публикации; обществената репутация на университетите или на техните структурни звена и пр. Те свидетелстват за равнището на развитие на човешкия потенциал. На тази основа университетската дейност се финансира диференцирано чрез бюджетни субсидии, от нарочни фондове, различни безвъзмездни грантове, спонсорство, частни дарения, завещания, студентски такси и др.п. Дори в САЩ около 2/3 от това финансиране е държавно, включително от министерства и щати. Известна е обаче в това отношение и ролята на фондациите Карнеги, Рокфелер, Форд и мн. др.

От трета страна, интегрирайки се все по-тясно с външни организации, **нарастваща част от резултатите на университетската дейност взема формата на търгуеми продукти и услуги.** Такъв характер имат: подготовката на кадри; технологичните, продуктови, информационни и управленски иновативни идеи; консултации, услуги, лекции, патенти, лицензи и др.п. По тази причина университетската дейност все повече се описва с икономически понятия - инвестиции, научни продукти, услуги, търсене, предлагане, маркетинг, продажби, приходи, доходи.

Правило в света е вече съвместяването на държавно финансираната издръжка на университетите с издръжката им от собствени приходи. Днес дилемата е: **нарастващи собствени приходи на университетите от договорирана с външни ползватели и възмездявана научнообразователната дейност, или по-нататъшно влошаване на финансовото им състояние и на качеството на тяхната дейност.** Този проблем е ефект на променящото се време.

Проблем е и това, че по законите на пазарната икономика хората винаги пресмятат за своя труд какво биха получили като възвръщаемост при друга (но пропуснатата заради фактическата си заетост) възможност. Това е **алтернативната цена на образователно-изследователския труд. Когато растат производителността и изгодите (възнагражденията) в материалната сфера или в „развлекателната индустрия”, расте и алтернативната цена на научнообразователния труд.** Тъй като сме отворено общество и членуваме в ЕС, проблемът

¹² <https://en.wikipedia.org/wiki/Funding>

за стойностните несъответствия получава още по-големи измерения. Така е, защото се взема предвид алтернативната цена на изследователско-педагогическия труд вече не в национален, а в международен мащаб, което кара учените, педагозите, лекарите, хората на изкуството да постигнат тази цена в чужбина. Средногодишната ни производителност като БВП на човек в сравнение със страните от Евроната е **2,4** пъти по-малка, а средната реална заплата е **4,8** пъти по-ниска. Ако съотношението на разпределение на БВП между капитала и труда е както това в Евроната, средната заплата у нас би следвало да е около два пъти по-висока. Причината да не е така е в следното фундаментално противоречие. **Поради отвореното ни общество потребностите ни се формират според международните стандарти, а се задоволяват според локалните ни възможности и политики. Интеграцията на страните-членки на ЕС е още далеч от изравняването им като икономически възможности. Остава обаче въпросът за влиянието на фактора „политики“.** Учените, педагозите, лекарите и пр. биха искали у нас да получават възнаграждения, адекватни на алтернативната цена на своя труд. Тази претенция е не нещо друго, а субективизиран израз на **обективния закон за единния пазар и единната цена** на сравними блага или услуги, постигани чрез конкуренцията и арбитражните операции в единното европейско научнообразователно пространство. То е механизъм за постигане на равновесие.

Така че, и в сферата на науката и образованието, както във всяка друга сфера, следва да има взаимна зависимост между постижения и възнаграждения. **Ако се подобрява качеството, трябва да нарастват и възнагражденията. То е резонно, тъй като резултатите притежават по-висока пазарна (обществено призната) стойност и струват повече.** И обратно - по-високите възнаграждения са незаменим стимул за постигане на качество. Без производителност няма конкурентноспособност, но без качество - още по-малко. Дилемата е: **или при доказано качество на научно-образователната дейност да се увеличават възнагражденията на заетите в тази сфера (първенството в приноса за общественото развитие да е първенство и в начина на живот), или те ще продължат да търсят други начини да постигнат алтернативната цена на своя труд,** например чрез заетост в повече университети за сметка на влошено качество на научнообразователния продукт, както и чрез емигриране.

Заклучение

Позитивното решение на засегнатите проблеми, включително на научно-образователната дейност, е възможно. То произтича от логиката на историята. По-рано индустриалната революция наложи /включително у нас/ преливане на ресурси от селското стопанство към промишлеността. Днес е решаващо **освобождаването на ресурси от материалното производство и пренасочването им за хуманно обществено развитие. Животът е организиран не само държавно-политически, както често се възприема, но също – икономически, социокултурно, религиозно, нравствено, дори рекреационно-развлекателно. С оглед на неговата пълнота духовността трябва да осигурява идеи, култура и смисъл; икономиката - материален просперитет; моралността – добродетелност; правно-политическата сфера – социален мир, хармоничен и справедлив обществен ред. И емергентния ефект от всичко това, за да бъде човекът все повече човек.** Връзката на обществения живот с всяко от тях не е връзка между цяло и части, а между цялото и неговите атрибутивни качества. По този начин се постигат не само ново качество на развитието, но също социална нормалност, чийто главен индикатор е качеството на човека. То е ключът за всички ключалки.